

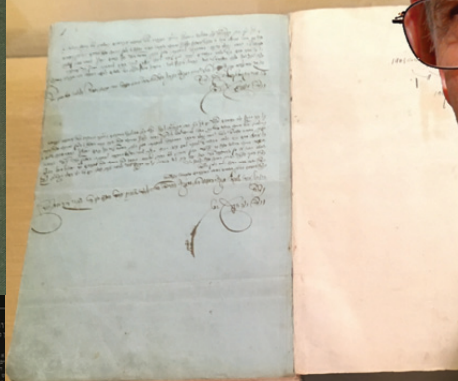
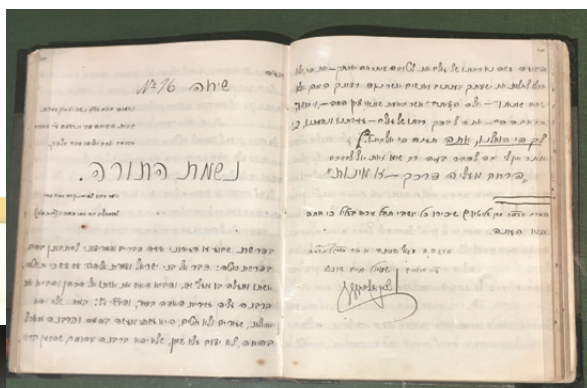
אוצרות ליטא

נחשפים

אוסף יהודי נדיר שהוטמן בבתי גויים בווילנה, שרד את השואה, ניצל מגריסה על ידי הסובייטים - כשהוסתר במרתפי כנסייה נוצרית, ומאז עקבותיו נעלמו, התגלה בליטא במלוא יפעתו • כיצד שרד האוסף, למה חשבו שהושמד, ומי הציל אותו? • ההתפעמות של ר. קול מול מחברת המוסר בכתב יד הגאון רבי אברהם יצחק בלון הי"ד, במוזיאון היהודי בניו יורק, נמהלה בהצהרת המנהל: "זה רק ה'אפיקומן'. האוצר ההיסטורי הבלום עדיין 'שם', הצלחנו להשיג את הסכמת ממשלת ליטא לחשוף את המסמכים הנדירים"

ר. קול
ניו יורק
צילומים: מוזיאון
ר. קול, YIVO

למשש את ההיסטוריה. ג'ונתן ברנט, יו"ר ומנכ"ל המוזיאון, מציג כתב יד עתיק על אסטרונומיה, שנכתב ע"י רבי יששכר בער קרמולי למעלה מימין: ספרי קודש שחולצו מהנאצים ע"י צבא ארה"ב שאר המוצגים בעמוד: (מלמעלה בכיוון השעון): מחברת המוסר של הגרא"י בלון הי"ד ואחיו הגרא"מ בלון זצוק"ל, פנקס בית כנסת הגרא"א (בצבע כחלחל), המוזיאון במבנהו המקורי בווילנה ותמונת המייסד, ספר צפנת פענח שנלקח בזמנו לפרנקפורט במרכז: מפת המקומות בהם הוסתרו פריטי האוסף בליטא במהלך השואה

דגים ואותיות. בני משפחת מנישביץ, בעלי החברה הגדולה בעולם לייצור געפילטע פיש, גייסו את יכולות השינוע שלהם להעברת האוסף מפרנקפורט לארה"ב. בתמונה: פורקים את הארגזים בניו ג'רזי

ג'ונתן ברנט:
"הנאצים
תכננו להעביר
את הפריטים
החשובים
ביותר למוזיאון
שהתעתדו
להקים על העם
היהודי. סוצקבר
וקצ'רגינסקי
נבחרו למיין
את מאות אלפי
הפריטים. בעצה
אחת הם החליטו
ליכר מהם"

המסמכים הנדידים וכל אותם אוצרות יקרים מפז כבר הגיעו למגרסה. הדרישה של השלטונות הסובייטים הייתה ברורה: לגרוס את כל החומר. מתחת לאפס של החיילים, לקח אנטנס אולפס הליטאי את הספרים והמסמכים והטמין אותם במרתפים של כנסיית סט. ג'ורג' בוילנה. הם 'נבלעו' שם, ולא נודע כי באו אל קרבם".

69 שנים אחרי, במרחק אלפי מילין מהמרתפים החשובים בוילנה, ג'ונתן ברנט, יו"ר ומנכ"ל מוזיאון YIVO במנהטן, נשמע ונראה נרעש כשהוא מתאר את הסיפור ההיסטורי המדהים. בחוץ, רוח קרה מנשבת בין הרחובות ההדורים בכרך הניו-יורק, נעצרת בדלתות הזכוכית של המוזיאון היהודי החשוב. החמימות השוררת בין כתליו כמו מחבקת את האוצרות היהודיים שטמונים בו - ומספרים את סיפורן של קהילות יהודיות באירופה וברחבי העולם, שהיו ואינן.

מוזיאון YIVO בניו-יורק הוא בין החשובים שבי-מוזיאונים היהודיים בעולם. יש בו אוצרות יהודיים מכל רחבי תבל, שנאספו במשך שנים - בתחילה על ידי המייסד, מקס ויינרייך, ואחר כך - ועד היום, על ידי ממשיכיו. בעצם ימים אלה יש תכונה מיוחדת במוסד הוותיק: פריטים יהודיים נדירים מליטא שנחשב כי אבדו לנצח בשואה, הובאו למוזיאון בניו-יורק ומוצגים בגאון בתערוכה מיוחדת. כיצד ניצל האוסף הנדיר? ואילו אוצרות מצפים לגלות בו?

סוצקבר וקצ'רגינסקי שרדו את השואה. בתחילה חיו בגטו ווילנה ובהמשך נמלטו ליצרות והצטרפו לפרטיזנים: "בסתיו תש"ה, לאחר שליטא נכבשה על ידי הסובייטים וצבא גרמניה נסוג ממנה, שבו השניים אל ווילנה. הנאצים טרם הוכרעו, אבל הם עצמם מיהרו לעזר מולדתם, במטרה לחפש את האוסף אותו הטמינו במרתפי בתים ברחבי העיר ובנקודות מסתור שונות".

שני הניצולים ערכו רישומים לא-מדויקים, באמצעותם התחקו אחר האוסף החבוי, כפי שמוסיף ברנט ומספר: "הם חיפשו בכל מאורם, כשהם הולכים מדלת לדלת. חלק מהאוסף הוסתר אצל השכנים הגויים הליטאים. מאמצי החיפוש הקדחתניים הניבו מסמכים רבים. למעשה הם הצליחו למצוא את רוב הפריטים שהטמינו בחטף לפני שברחו מציפורני הנאצים".

לניו-יורק, עם חותמת נאצית
על הקיר במבואה של המוזיאון, ההיסטוריה כמו קורמת עור וגידים - מספרת באמצעות תמונות ענקיות בשחור ולבן את הדרמה שמאחורי המסמכים העתיקים. תמונותיהם של סוצקבר וקצ'רגינסקי ניבטות מהקיר. באחת מהן, נראה סוצקבר עם עוד שני ניצולים יהודים מווילנה מובילים מריצה ועליה אסופה של פריטים שזה עתה 'שלו' מאחד המרתפים שבבתים בסביבה.

בנייתם, מייסד המוזיאון ששהה כאמור בניו-יורק, לא ידע מה עלה בגורלו של האוסף היקר. ברנט: "ויינרייך היה מתוח מאוד. הוא חשש שהאוסף הושמד ולא נותר ממנו זכר. אלא שלאחר המלחמה הוא עודכן כי חלק גדול ממנו, אותם מסמכים שהועברו על ידי הנאצים לפרנקפורט, ניצל. צבא ארצות הברית מצא את המסמכים והחזיר אותם לבעליהם - למקס ויינרייך. החיילים גילו את החותמת של YIVO על המסמכים. הנאצים מצדם הטביעו על המסמכים את החותמת שלהם, והם הועברו לניו-יורק עם ה'סטמפ' הנאצי, בהוראת ממשלת ארה"ב".

בני משפחת מנישביץ מארצות הברית (הידועים כיום כיצירני הגפילטע פיש הגדולים בעולם), התגייסו למשימת ההעברה של מסמכי המוזיאון מפרנקפורט לניו-יורק: "יכולות השינוע והמשלוח שנוצלו על ידי המנישביצים להעברת גפילטע פיש לקהילות יהודיות שונות, גויסו על ידי המשפחה להעביר את המסמכים היהודיים היקרים מידי הגרמנים לידי של המוזיאון בניו-יורק. זה היה מבצע מרהיב, שתועד בתמונות".

בסך הכל הועברו למוזיאון בניו-יורק 700,000 מסמכים, ביניהם 7,000 ספרים - חלק ניכר מהם ספרי קודש נדירים. הבלתי-אומן קרה: המוזיאון

הספרן סיכן את חייו, פשוטו כמשמעו. הספרים העתיקים, המסמכים הנדידים וכל אותם אוצרות יקרים מפז כבר הגיעו למגרסה. הדרישה של השלטונות הסובייטים הייתה ברורה: לגרוס את כל החומר. מתחת לאפס של החיילים, לקח אנטנס אולפס הליטאי את הספרים והמסמכים והטמין אותם במרתפים של כנסיית סט. ג'ורג' בוילנה. הם 'נבלעו' שם, ולא נודע כי באו אל קרבם".

69 שנים אחרי, במרחק אלפי מילין מהמרתפים החשובים בוילנה, ג'ונתן ברנט, יו"ר ומנכ"ל מוזיאון YIVO במנהטן, נשמע ונראה נרעש כשהוא מתאר את הסיפור ההיסטורי המדהים. בחוץ, רוח קרה מנשבת בין הרחובות ההדורים בכרך הניו-יורק, נעצרת בדלתות הזכוכית של המוזיאון היהודי החשוב. החמימות השוררת בין כתליו כמו מחבקת את האוצרות היהודיים שטמונים בו - ומספרים את סיפורן של קהילות יהודיות באירופה וברחבי העולם, שהיו ואינן.

מוזיאון YIVO בניו-יורק הוא בין החשובים שבי-מוזיאונים היהודיים בעולם. יש בו אוצרות יהודיים מכל רחבי תבל, שנאספו במשך שנים - בתחילה על ידי המייסד, מקס ויינרייך, ואחר כך - ועד היום, על ידי ממשיכיו. בעצם ימים אלה יש תכונה מיוחדת במוסד הוותיק: פריטים יהודיים נדירים מליטא שנחשב כי אבדו לנצח בשואה, הובאו למוזיאון בניו-יורק ומוצגים בגאון בתערוכה מיוחדת. כיצד ניצל האוסף הנדיר? ואילו אוצרות מצפים לגלות בו?

הנאצים רצו 'מזכרת'

עוד לפני שנשיב או לכל הפחות ננסה לענות על השאלות שלעיל, כמה מילות הקדמה על המוזיאון הניו-יורקי היוקרתי ודרך החתחתים שעשה מליטא שלפני המלחמה ועד למנהטן: קשה להאמין שהמוזיאון האמריקני ההדרו, הממוקם באחד מאזורי הנדל"ן היקרים בעולם, כפסע היה בינו לבין הכחדתו על ידי הנאצים ימ"ש.

YIVO נוסד במקור בוילנה, בירת ליטא, על ידי יהודי בשם מקס ויינרייך, בשנת תרפ"ה (1925). באותן השנים שבין שתי מלחמות העולם, פרחתה הקהילה היהודית בעיר, למרות פגעי התקופה בדמות ההשכלה והרדיפה מצד השלטונות אחר הישיבות הקדושות. ויינרייך היה אספן מטבעו. הוא השקיע מאמצים רבים בחיפוש ובאיתור ספרים ופריטים יהודיים נדירים, באירופה ובעולם כולו, כולל כאלה המתעדים את עולם הישיבות שלפני השואה. "במשך כ-15 שנה פיתח ויינרייך את המוזיאון שהקים, מייסד אוסף יהודי מגוון - שכלל אפילו 'אמריקנה' - פריטים יהודיים מאמריקה, היבשת החדשה שהפכה בית ליהודים רק במאות האחרונות ממש", אומר לנו ברנט. "המוזיאון פעל תחת שליטת השלטון הסובייטי".

ב-1940, כשרוחת המלחמה כבר מנשבות באירופה, נמלט ויינרייך לאמריקה. מפעל חייו, המוזיאון היהודי עתיר האוצרות, נותר מאחור. ספרי קודש, כתובות, פנקסי קהילה, תכתובות בין רבנים גדולי עולם ועוד מבחר עצום של מסמכים יהודיים נדירים ביותר, נשארו בליטא. כשהנאצים הגיעו לוילנה כעבור שנה, הם התפעלו מהאוסף המיוחד. במוחם השטני הגו רעיון 'מקורי': חלקים מהאוסף המרהיב יילקחו למוזיאון מיוחד שיתעד את העם היהודי הנכחד, כל היתר - יושמד.

"היהודים נבחרו למיין"

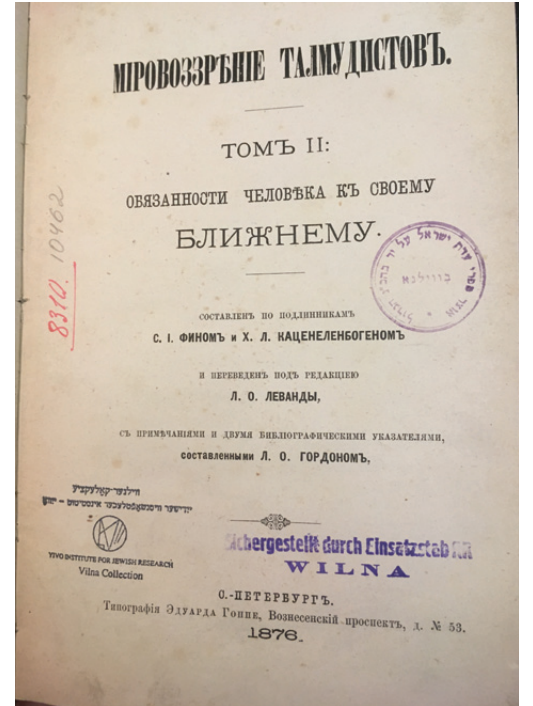
אמרו ועשו: הקלגסים אילצו שני יהודים,

האוצר נחשף במרתפים

העניין העיקרי שלנו, איך לא, היה בפריטים שהתגלו לאחרונה - ושבמשך שנים הסברה הייתה שהושמדו על ידי הסובייטים. עשרה מהם נמצאים כרגע במוזיאון YIVO בניו יורק, שמורים היטב בחדר מיוחד - בתצוגה נפרדת.

עוד בטרם סקרנו את הפריטים ששרדו את מאורעות השואה, מסתתרים מהשמדה במרתפי הכנסייה בוילנה, ביקשנו להבין כיצד התגלו לבי-סוף ואיך עשו דרכם לניו יורק. התאורה הרכה של המוזיאון משתלבת היטב בקולו העצור אך הנרגש של ג'ונתן ברנט, שמתקשה להסתיר את התפעלותו מהתגלית ההיסטורית המרעישת, שיש לו חלק בה: "ב-1989, כשברית המועצות קרסה, הרשויות הלי-טאיות מצאו את האוסף הענק במרתפי הכנסייה.

פריט נוסף נדיר ומדהים, הוא פנקס קהילה מבית הכנסת של מרנא הגאון מווילנה זיע"א, בו חתומים גם בניו הפנקס עב הכרס, שנכתב מיד לאחר פטירת הגר"א, מכיל 134 עמודי פוליו, והשתמר במלואו באיכות גבוהה

כחצי שנה פתחה הנהלת המוזיאון הליטאי לציבור את 'אוסף היודאיקה'. הם הזמינו אותנו, אנשי הצוות של YIVO. היינו בהלם מגודלו של האוסף ומאיכותו.

לדברי ג'ונתן ברנט, האוסף מכיל מסמכים רבים משיבות ליטא, פנקסי קהילות ותמונות נדירות, המתעדים את החיים היהודיים המפכים שם, כמו גם את חייהן של קהילות יהודיות רבות ברחבי העולם: "המסמכים הללו ניצלו במסירות נפש. ממשלת ליטא נותנת לנו אותם בהשאלה, מתוך הבנה והסכמה שהם צריכים להיחשף בפני כולם. אנחנו מתעדים לעשות תערוכה גדולה כאן באמריקה, וגם בישראל, בלונדון ובפולין, במטרה להנגיש את האוצרות הללו לכולם. השאיפה שלנו היא לגייס חמישה מיליון דולר כדי ליישם את הפרויקט הזה".

בסך הכל מחזיקים במוזיאון YIVO, בין היתר, אוסף תמונות גדול המכיל 250 אלף תמונות של חיי היהודים באירופה ובאמריקה, כמה מהתמונות היהודיות המפורסמות בעולם מתקופת השואה שייכות לאוסף הזה.

כרגע מוצגים אצלכם עשרה פריטים בלבד מתוך אוסף עצום. מה מכילים 170 אלף המסמכים בליטא, שעתידיים להיחשף בפני העולם? "רק עכשיו אנחנו מתחילים להתוודע לאוסף. רובו הגדול עדיין מאופסן בקופסאות בליטא. רב הנסתר על הנגלה. זה אפיקומן... לפריטים הללו אין שיעור. הם יחידים בעולם. אין כזה דבר בשום מקום אחר".

האם יתכן שיימצאו שם כתבי יד של מרנא הגר"א זיע"א? "הכל אפשרי. יתכן שנמצא שם כתבי יד של הגאון, ו(להבדיל!) - אולי ציורים של ציירים יהודים מפורסמים".

פרופ' דייב פישמן, חוקר בכיר ב-YIVO, אמר כי ייקח דור שלם לגלות מה יש באוסף הזה: "זה הממצא החשוב ביותר מאז מגילות ים המלח. מדר-בר בתגלית בעלת משמעות אדירה, שיכולה לספק מידע חשוב בנוגע לחיים של היהודים במזרח אירופה לפני השואה, ועוד קודם לכן. לא רק היהודים הושמדו, אלא גם ההיסטוריה שלהם נהרסה".

ג'ונתן ברנט: "ממשלת ליטא רוצה לפתוח מוזיאון בשיתוף פעולה אתנו. אני מקווה שנצליח לחשוף ולגלות מה מסתתר באוסף ההיסטורי והמיוחד הזה כמה שיותר מהר, לטובת הכלל".

בחוץ, לאחר החזרה מליטא, סליחה - מהסיוור המפעים במוזיאון היהודי הניו יורקי, אפילו הרוח הקרה שהתעצמה והעלים עזי הצבע שהתערבלו באוויר, הפגינו את התרגשותם לנוכח גילוי האוצר היהודי הבלום.

בסיום הטקסט, נכתבה הערה: "הערת אדמו"ר מרן שליט"א: שייכרו כל יושבי תבל ויראו בעליל כי אתה הוא העונה".

פנקס בית הכנסת הגר"א

פריט נוסף נדיר ומדהים, הוא פנקס קהילה מבית הכנסת של מרנא הגאון מווילנה זיע"א, בו חתומים גם בניו. הפנקס עב הכרס, שמכיל 134 עמודי פוליו, השתמר במלואו באיכות גבוהה. הוא נחשב לפריט נדיר ביותר, שיוכל בס"ד לשפוך אור על החיים בשנים הסמוכות שלאחר הסתלקותו של הגר"א. הפנקס החל נכתב מיד לאחר פטירתו של הגר"א, ומופיעים בו כאמור גם בניו ואף חשובי תלמידיו.

עוד פריט מרהיב הוא פנקס "דאלופי חברא לור" מדי שם דק"ק לאודיין, עיירה בדרום ליטא, משנת תקצ"ו. הפנקס מאויר בצבעי פסטל רכים וכמו כל הפריטים שהועברו עד כה ל-YIVO, הוא השתמר ברמה גבוהה מאוד.

פריט אחר נדיר ביותר הוא כתב יד עתיק העוסק באסטרונומיה, שנכתב על ידי רבי יששכר בער קר-מולי (רבי בער להמן), רבה של שולץ שבחבל אלזס לזון וראש הישיבה שהייתה במקום. כתב היד נכתב על ידו בשנת תקי"א (1751) ובהנהלת המוזיאון מעריכים כי יש סיכוי לא מבוטל שהוא שימש את מרנא הגר"א.

סיפור מיוחד נקשר ביומן שנכתב באותיות ילדותיות של ילדה שהתבגרה מהר מכפי גילה, בשם ביב אפשטיין, בו תיארה את שנות האימה שעברו עליה במהלך השואה. "אחרי שפרסמנו את דבר קיומו של היומן ששרד, קיבלנו למחרת פנייה מיהודי אמריקני שסיפר לנו כי הוא בנה של אותה נערה, וכי היא שרדה את השואה והיגרה לאחר מכן לאמריקה", אומר ברנט.

י"ר המוזיאון מציין כי עשרת הפריטים שמור צגים בפנינו, הם אפילו לא פרומיל מהאוסף הענק שנמצא בליטא: "עם השנים התחלנו בתייעוד די-גיטלי של המוני הספרים והמסמכים ההיסטוריים, כולל מהאוסף שהגיע לידינו מיד לאחר המלחמה מפרנקפורט. 90% מהאוסף מפרנקפורט כבר נס-רקו, ובתקופה האחרונה אנחנו עמלים לסרוק את החומרים שהתגלו בליטא".

"היינו בהלם"

סריקת המסמכים שנחשפו בליטא החלה בשנה שעברה: "הקשר בינינו לבין הרשויות בליטא התהדק. ככל ששיתוף הפעולה גבר, התרחבה הגישה שלנו למסמכים שנחשבו אבודים במשך שנים רבות כל כך. בשנה שעברה פתחה הספרייה בליטא את שעריה, ונחשף בפנינו אוסף ענק. לפני

"האוסף כאמור מכיל כ-170 אלף מסמכים, ספרים ותמונות נדירות. זאת תגלית עצומה בקנה מידה היסטורי. יותר מארבעים שנה היה ברור לכל שהאוסף נגרט ולא נותר ממנו מאומה, ולפתע הוא התגלה במלואו - מוטמן בארגזים. באופן טבעי, הנהלת המוזיאון YIVO בניו-יורק פנתה לממשלת ליטא וביקשה את האוסף ששייך לה. אבל הליטאים סירבו. התפתח פולמוס נוקב בשאלה מיהו הבעלים של האוסף, כשגם יהודי ליטא סברו שזה צריך להיות שייך להם".

הוויכוח המר, אומר י"ר המוזיאון, לא אפשר גישה למסמכים: "בשל חוסר היכולת להכריע, הארגזים נותרו מיותרים, מבלי שתינתן לאף אחד גישה אליהם. כך זה נשאר במשך עשרים שנה, עד לפני שמונה שנים, אז התמנית למנהל המוזיאון. כשנכנסתי לתפקידי, התחלתי לחשוב מה אפשר לעשות עם האוסף ומהי הדרך הטובה ביותר באמת צעותה נוכל סוף סוף לחשוף אותו ולגלות מה הוא אוצר בתוכו".

מחברת המוסר משיבת טעלז

ברנט יצר קשר עם ממשלת ליטא ועם הספרייה הליטאית. הוא ניהל עמם משא ומתן רגיש: "אמרתי להם שאנחנו צריכים לעבוד יחד, במטרה לשחרר את המסמכים ולהנגיש אותם בפני העולם. הם אהבו את הרעיון, וכך נולד פרויקט "אדוארד בלאנק YIVO VILNA קולקשן", מטעם המוזיאון שלנו ובשיתוף פעולה עם הרשויות הליטאיות".

כפי שצויין, עד כה העבירה ליטא למוזיאון בניו-יורק עשרה פריטים נדירים ויקרי ערך. כשנכנסנו לחדר הפנימי בו מוצגים הפריטים הללו, נמשכנו מיד אל השמאלי שביניהם - מחברת הכתובה בכתב יד מסודר ומופתי. "נשמת התורה", כך נכתב בכותרת במרכז העמוד השמאלי, באותיות גדולות ובהקנות. הכותבים הם הגאון הגדול רבי אברהם יצחק בלוך הי"ד, רב העיר טעלז וראש הישיבה שעלה על המור-קד בשואה, ואחיו הגאון הגדול רבי אליהו מאיר בלוך זצוק"ל, מייסד וראש ישיבת טעלז בקליבלנד שבאוהיו.

המחברת נכתבה על ידם בין השנים תרע"ו-תרע"ח, בעודם מסמכים את שיעורי המוסר של אביהם, מרן הגאון רבי יוסף יהודה לייב בלוך זצוק"ל, ראש ישיבת טעלז, אותם מסר בבי מדרשא בטעלז דליטא. להרף עין, אפשר לחוש בריחא העצומה בין כותלי בית המדרש בטעלז, כשמרן ראש הישיבה הרביץ בתלמידיו את תורת המוסר.

השיחה בעמוד שראינו היא שיחה מס' 16: "נאמרה ביום עש"ק נשא י"א סיוון בבית הישיבה הק' ונרשמה ע"י החברים אברהם יצחק ואליהו מאיר בלאך", כך נכתב בראשה. בעמוד הימני

להציל יקר מזולל. מימין: אחד הספרים היהודיים שחולץ מגרמניה ועל גביו חותמת נאצית, פנקס דאלופי חברא לומדי ש"ס מהעיר לאזדי בליטא, אחד מפריטי האוסף שנחשפו בליטא, חזית בניין מוזיאון YIVO בניו יורק

דייויד פישמן:
"ייקח דור שלם לגלות מה יש באוסף הזה. מדובר בתגלית בעלת משמעות אדירה, שיכולה לספק מידע חשוב בנוגע לחיים היהודיים במזרח אירופה לפני השואה וקודם לכן. לא רק היהודים הושמדו, אלא גם ההיסטוריה שלהם נהרסה"

